

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 59
Year: 2022 December
Pp: 2098-2108

Arrival
26 October 2022
Published
31 December 2022

Article ID
67321
Article Serial Number
41

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHA.S.67321>

How to Cite This Article
İnandı, N. (2022). "Müşâbih Hadisler Bağlamında Mecaz",
Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(59):2098-2108.

International Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International
License. This journal is an open access, peer-reviewed
international journal.

Müşâbih Hadisler Bağlamında Mecaz

Metaphor in the Context of Mutashabih Hadiths

Necmeddin İNANDI

Adıyaman Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman, Türkiye

ÖZET

Bazı hadis-i şeriflerde yer alan ve literatürde, haberî sıfatlar olarak tarif edilen ifadeler, erken dönemlerden itibaren akidevi sahada cereyan eden tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda birçok farklı görüş ortaya konmuştur. Bu makalede ise söz konusu alana taalluk eden ifadelerdeki mecazî kullanımlar tespit edilerek mecaz kavramının, bu ifadelerin manasına etkisi ortaya konmaya çalışılmış, böylece tartışmaya belagat ilmi ekseninde yaklaşmak amaçlanmıştır.

Bu bağlamda öncelikle mecaz kavramı ve haberî sıfatlar tanıtılmış, ardından haberî sıfatların nasıl anlaşılması gerektiğine dair İslam uleması tarafından benimsenen tefviz, te'vil ve ispat metotları izah edilmiştir. Son bölümde ise yaygın olarak bilinen ve içerisinde haberî sıfatlara dair ifadelerin yer aldığı bazı hadis-i şerifler, mecaz kavramı merkezinde tahlil edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Mecaz, Haberî Sıfatlar, Müşâbih, Te'vil, Tefviz, İspat.

ABSTRACT

The expressions in some hadith-i sharifs, which are described as khabari adjectives, have been at the center of the debates in the field of creed since early times. There are many different views on how these expressions should be understood. In this article, the metaphorical usages in the expressions related to this field have been determined and the effect of the concept of metaphor on the meaning of the expressions in question has been tried to be revealed, so it is aimed to approach the discussion on the axis of rhetoric.

In this context, firstly the concept of metaphor and khabar adjectives were introduced, then the methods of tawwiz, ta'vil and proof adopted by Islamic scholars on how to understand khabari adjectives were explained. In the last part, some hadith-i sharifs, which are widely known and include expressions about khabar adjectives, are analyzed and interpreted in the center of the concept of metaphor.

Keywords: Arabic Rhetoric, Metaphor, Haberî Adjectives, Mutesabih, Te'vil, Tafviz, Proof.

1. GİRİŞ

İslam dini temelde bireyin inanç dünyasına, ibadetlerine ve diğer bireylerle ilişkilerinde dikkat etmesi gereken esaslara dair vaz' ettiği kâideler üzerine bina edilmiştir. Bu kâideler, bireyin yaratıcısıyla ve diğer varlıklarla ilişkisini düzenleyen kapsayıcı ve normatif hükümlerden oluşmaktadır. Bu hükümler ise esasen kitap, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere edille-i şer'iyye başlığı altında yer alan kaynaklara dayanmaktadır. Bu bağlamda İslam âlimleri tarafından gayr-i metluv vahiy kaynağı olarak kabul edilen ve H.z. Peygamber'in dini tebliğ etmek amacıyla sarf ettiği söz ve davranışlardan oluşan sünnet; akâid, fıkıh ve muâmelat alanlarında bağlayıcı hükümler vaz' etmiştir.

İslam ümmeti, sünnetin sahip olduğu bu fonksiyon hasebiyle Kur'an-ı Kerim'in korunmasında ve naklinde sarf ettiği çabayı sünnet için de sarf etmiştir. H.z. Peygamber'in söz ve davranışları, hadis-i şerifler yoluyla nesilden nesile büyük bir hassasiyet gösterilerek aktarılmıştır. Bu nedenle İslam bilginleri, gerek inanca dair mevzularda gerekse fıkha veya muâmelâta dair meselelerde Kur'an-ı Kerim ile birlikte hadis-i şerifleri de dikkate almıştır.

İnanca dair mevzuları ele alan akait ilminin temel amacı, bireyin sahip olduğu yaratıcı tasavvurunu müstakim bir zemin üzerinde inşa etmektir. Bir diğer deyişle akait ilmi, sonlu ve sınırlı bir yapıya haiz olan insan zihnine kendisini var eden sonsuz ve sınırsız varlığı tanıtmaktır. Bu nedenle akait ilminin mihverini, Allah Teâla'nın sıfatları oluşturmaktadır.

Akaid sahasında çalışan İslam bilginleri, Kur'an'ı ve hadisleri merkeze almak suretiyle, Allah Teâla'nın sıfatlarına dair tenzih merkezli bir anlayış oluşturmuştur. Tenzih anlayışı, Allah Teâla'nın yaratan olması hasebiyle bütün sıfatlarında, yarattığı hiçbir varlığa benzememe ilkesini esas almıştır. Nitekim Allah Teâla bu hususta, Şûrâ sûresi 11. âyette şöyle buyurmuştur: "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" (Onun benzeri hiçbir şey yoktur). Tenzih anlayışı bireyde, her türlü eksiklikten münezzeh, yüce ve üstün bir yaratıcı tasavvuru oluştur. Bununla birlikte müşâbihat olarak tanımlanan bazı âyet ve hadislerde –hakkı teslim edilmiş bir anlama metodu ile yaklaşılmadığı takdirde- Allah Teâla'yı mahlûkata benzetmek anlamına gelen teşbih anlayışına yol açabilecek bazı mecazî ifadeler yer almaktadır.

Haberî sıfatlar olarak da tanımlanan bu tür ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiği erken dönemlerden itibaren tartışıla gelen mevzular arasında yer almıştır. İslam bilginleri içerisinde, bu türden ifadelerin tenzih anlayışı doğrultusunda anlaşılması gerektiği görüşünü benimseyen ve kahir ekseriyeti oluşturan âlimler, âyet ve hadislerde yer alan ve zahiri itibarıyla teşbihi andıran ifadelerin mecazî ifadeler olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu nedenle söz konusu ifadeleri, Arap dilinde yaygın olarak yer alan mecaz olgusunu merkeze almak suretiyle geliştirdikleri te'vil metodu

doğrultusunda anlamlandırmaya gayret etmişlerdir. Diğer taraftan bu ifadelerin zahiri üzere anlaşılması gerektiği görüşünü benimseyen âlimler, gerek dilde gerek Kur'an'da ve hadislerde yer alan mecazî ifadelerin varlığını reddetmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz üzere İslam ümmeti arasında teşbih anlayışının yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Teşbih anlayışı ise Müslüman bireyin zihninde, yaratıcının bazı sıfatlarında yarattıklarına benzediği kabulü dolayısıyla eksik ve kusurlu bir ilah tasavvuru oluşmasına sebep olmaktadır.

Buraya kadar aktardıklarımız ışığında mecaz olgusunun Müslüman bireyin inanç dünyasına doğrudan etki ettiğini söylememiz gerekmektedir. Zira Kur'an'da ve hadislerde yer alan bir takım mecazî ifadeler menfi ya da müspet anlamda bireyin ilah tasavvurunun şekillenmesinde etkin rol oynamaktadır. İslam bilginleri arasında haberî sıfatlar konusunda meydana gelen ve karşılıklı olarak tekfirleşme derecesinde ileri boyutlara varan görüş ayrılıklarının arka planında, mecaz olgusuna karşı takınılan tavır etkin rol oynamıştır. Bu nedenle gerek Kur'an'da gerek hadislerde yer alan ve haberî sıfatlar olarak tarif edilen alanı mecaz kavramını esas alarak incelemek gerektiği izaha ihtiyaç duymayacak derecede açıktır.

2. MECAZ KAVRAMI

Kökü itibarıyla "جوز" (aştı, geçti) fiilinden türeyen mecaz sözcüğü lügat anlamı itibarıyla aşmak, geçmek gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzur, 1993, s. 326) Terimsel anlamı itibarıyla belâgat uleması mecazı, hakikat kavramıyla karşılaştırmalı olarak tanımlamış ve hakikat-ı aklî-mecaz-ı aklî ve hakikat-ı lügavî-mecaz-ı lügavî şeklinde bir taksim yapmışlardır.

Hakikat-ı aklî, fiilin ya da fiil manası taşıyan bir sözcüğün mütekellim nezdinde zahirdeki asıl fâiline/sahibine isnat edilmesi anlamına gelirken mecaz-ı aklî fiil veya fiil manası taşıyan bir sözcüğün, bir alâkaya binaen, asıl faili/sahibi dışında bir kimseye isnat edilmesidir (Kazvîni, 2014, s. 24-25). Örneğin mü'min bir kişinin "Allah hastayı iyileştirdi" cümlesi hakikat-ı aklîdir. Zira iyileştirme fiili mütekellim nezdinde hakikî sahibine isnat edilmiştir. Fakat aynı kişinin "Doktor hastayı iyileştirdi" demesi mecaz-ı aklîdir. Çünkü iyileştirme fiili mütekellim nezdinde hakikî faili olan Allah dışında ve fakat Allah'ın "iyileştirme" fiilinde sebep kıldığı doktora isnat edilmiştir. Mecaz-ı aklî kavramının tanımında zikrettiğimiz alâkaların birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunların en meşhurları sebebiyyet, fâiliyyet, mef'ûliyyet, masdariyyet ve zarfiyyet alâkalarıdır (Bulut, 2019, s. 242).

Hakikat-ı lügavî bir sözcüğün, vaz' edildiği terimsel anlama uygun olarak kullanılmasıdır. Mecaz-ı lügavî ise sözcüğün, vaz' edildiği mananın dışında ve fakat o mana ile ilişkili olan başka bir manada kullanılmasıdır (Kazvîni, 2014, s. 186-188). Örneğin "Aslan gördüm." cümlesiyle mütekellimin kastı hakiki manada bir aslan gördüğünü anlatmak ise aslan sözcüğü hakikat-ı lügavî, cesur bir kişiyi gördüğünü anlatmaksa mecaz-ı lügavîdir. İkinci durumda mütekellim, cesur kişiyi cesareti nedeniyle aslana benzetmiş ve "Aslan gördüm." diyerek cesur bir insan gördüğünü anlatmak istemiştir.

Mecaz-ı lügavî, içerisinde barındırdığı alâkaya binaen temelde iki alt kavramdan oluşmaktadır. Bunların ilki istiâre kavramıdır. İstiâre, hakikî mana ile mecazî mana arasındaki alâkanın müşâbehet yani benzeşme alâkası olduğu mecaz türüdür. Bir önceki paragrafta zikrettiğimiz ve cesur bir kişiyi aslana benzetmek suretiyle ifade ettiğimiz cümleyi, istiâre kavramı için örnek olarak gösterebiliriz.

Her ne kadar kadar istiâre ile teşbih, içerisinde benzeşmeyi barındırması yönünden birbirlerine benziyor olsalar da istiâre, teşbihin tarafları olan müşebbeh ve müşebbehün-bihden herhangi birinin cümlede zikredilmiyor olması yönüyle teşbihten farklı bir ifade sanatıdır. Bu yönüyle istiârenin teşbihten daha etkili bir ifade tarzı olduğunu söylememiz mümkündür (Carim & Emin, 2018, s. 141).

İstiâre, cümlede müşebbehün-bihin zikredilip müşebbehin hazfedilmesi durumunda istiâre-i tasrihiyye, müşebbehin zikredilip müşebbehün-bihin hazfedilmesi durumunda ise istiâre-i mekniyye olarak isimlendirilir. Dilimizde istiâre-i tasrihiyye açık istiâre, istiâre-i mekniyye ise kapalı istiâre olarak isimlendirilmiştir. (Bulut, 2019, s. 257-259) Ayrıca istiâre, cümlede müşebbeh ya da müşebbehün-bihe ait bir niteliğin zikredilmesi esas alınmak suretiyle mutlak, muraşşah veya mücerred istiâre şeklinde bir taksimata da tabi tutulmuştur (Teftâzânî, 2019, s. 234-235-236).

Mecaz-ı lügavî içerisinde yer alan ikinci kavram ise mecaz-ı mürsel kavramıdır. Mecaz-ı mürsel, hakikî mana ile mecazî mana arasındaki alâkanın müşâbehet dışında bir alâka olduğu mecaz türüdür. Örneğin kolundan yaralanan bir asker için "Asker yaralandı." cümlesinde mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü "Asker yaralandı." cümlesinden kasıt, askerin bedeninin tümüyle yaralanması değil, bir parçası olan kolunun yaralanmasıdır. Mecaz-ı mürsel kavramı içerisinde yer alan başlıca alâkalar sebebiyyet, müsebbebiyyet, cüzîyyet, külliyyet, geçmiş ya da geleceği göz önünde bulundurma, mahalliyyet ve halliyyet alâkalarıdır (Boleli, 2019, s. 144) Ayrıca kaynaklarda âliyyet ve umum-husûs alâkalarından da söz edilmiştir (Bulut, 2019, s. 255).

3. HABERÎ SIFATLAR

Haberî sıfatlar, nakil yoluyla yani sadece Kur'an'da ve hadislerde zikredilmesi hasebiyle varlığından haberdar olduğumuz ve Allah Teâla'ya izafe edilen sıfatlardır. Beyhakî (öl. 458/1066) bu hususta şöyle demiştir: "Allah Teâla'nın, Kur'an veya sünnetin delalet ettiği ya da Selef bilginlerinin icma ettiği sıfatlar dışında bir sıfatla vasıflandırılması caiz değildir. Bunlar arasında hayat, kudret, ilim, irade, işitme, görme, kelim gibi zatına raci sıfatlar ve yaratma, rızıklandırma, diriltme, öldürme, affetme ve cezalandırma gibi fiillerine raci sıfatlar vardır ki bunlar aklın da varlığına delâlet ettiği sıfatlardır. Diğer bir kısmı ise "وجه" (yüz), "يدین" (iki el), "عين" (göz) gibi zatına raci sıfatlar ve "الاستواء على العرش" (arşa istiva etmek), "الإتيان" (gelmek), "المجيء" (gelmek) gibi fiillerine raci sıfatlardır. Ancak bunlar sadece sadık haberin vürudu neticesinde ispat edilebilmektedir." (Beyhakî, 1993, c. I, s. 276) Görüldüğü üzere Beyhakî, Allah Teâla'nın sıfatlarını akıl ve nakil birlikteliği içerisinde ispat edilen sıfatlar ve sadece nakil yoluyla ispat edilen sıfatlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Dolayısıyla haberî sıfatların ispatı, aklın delâleti olmaksızın sadece naklin vürudu neticesinde mümkün olmaktadır.

Her ne kadar Beyhakî'nin yukarıda aktardığımız görüşleri doğrultusunda haberî sıfatların ispatı yöntemini benimsediği izlenimi oluşsa da gerek bazı durumlarda kendisinin, gerek diğer İslam bilginlerinin, haberî sıfatlara nasıl yaklaşılması gerektiği hususunda benimsediği farklı görüşlerin olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu görüşlere kısaca tefvîz, te'vil ve ispat başlıkları altında değineceğiz.

3.1. Tefvîz

Kelime anlamı itibarıyla kişinin altından kalkamadığı bir işi başka bir kişiye havale etmesi olarak tanımlayabileceğimiz tefvîz, haberî sıfatlarda geçen ve zahiri itibarıyla teşbihi andıran müşkül sözcüklerin manalarını te'vil etmeksizin Allah'a havale etmektir. (İbn Manzur, 1993, s. 210) Kelam ilminde tevakkuf yöntemi olarak da isimlendirilen tefvîzin daha çok Selef bilginleri tarafından benimsenen bir yöntem olduğu kabul edilmektedir (Yurdagür, 1983, s. 136).

İmam Gazzâlî, (öl. 505/1111) Selef bilginlerinin haberî sıfatlara dair benimsedikleri yöntemi şu şekilde izah eder: "Selef'in mezhebinin hakikati –ki o bizim nezdimizde haktır- bu sözler içerisinde avama ulaşan bütün sözlerde şu yedi hususun gözetilmesidir:

1. Takdis: Allah Teâla'yı cisim olmaktan ve cisimlere ait olan bütün niteliklerden tenzih etmek.
2. Tasdik: H.z. Peygamberin söylediklerinin doğru olduğunu, sözlerinin telaffuz ettiği ve murat ettiği şekilde hak olduğunu kabul etmek.
3. Aczi itiraf: Allah ve Resul'ünün bu sözlerden ne murat ettiğini bilmediğini ve bu durumun da kendisini ilgilendirmediğini, kendi işi olmadığını kabul etmek.
4. Sükût: Bu sözlerin manasına dair bir şey sormamak, içerisine dalmamak, bunlara dair soru sormanın bid'at olduğunu bilmek, bu meselede teferruata girmenin dini açıdan tehlikeli olduğunu ve farkında olmadan küfre düşme tehlikesinin bulunduğunu bilmek.
5. İmsâk: Bu sözleri başka bir dile tercüme etmemek, herhangi bir şey ekleyip çıkarmamak, bunları bir arada toplamamak veya ayırmamak. Bilakis sığası, tasrîfi, i'râbı ve îradı bakımından söz nasıl ise o haliyle konuşmak.
6. Keff: Batınî manalarını araştırmaktan ve düşünmekten geri durmak.
7. Ehline teslim etmek: Bunların manasının acziyetinden ötürü sadece kendisine değil, H.z. Peygambere, diğer nebilere, sıddıklara ve evliyalara da kapalı olduğuna inanmak. (Gazzâlî, 2017, s. 49-50)

3.2. Te'vil

Sözlük anlamı itibarıyla "أَلَّ" (döndü) fiilinden türeyen te'vil, "döndürmek" demektir. Bu anlamda te'vil, bir sözcüğün zahiri anlamının, vaz' edilen asli anlamından alınıp, kendisi için bir delile ihtiyaç duyulan başka bir manaya nakledilmesi olarak tanımlanmıştır. Sözlüklerde geçen bir diğer tanımlamaya göre ise bünyesinde farklı manalar barındıran ve ancak zahiri dışında bir mana ile sıhhat bulan bir sözün tefsir edilmesidir. (İbn Manzur, 1993, s. 33)

Te'vil kavramına dair yapılan bir diğer tanımlama ise şu şekildedir: "... İşte bu yönüyle te'vil, anlamı net olmayan, farklı yönlerle çekilmesi mümkün olan diğer nasların gerektirdiği yöne çekilmesi, ona göre anlam verilmesidir. Te'vilin sözlük manası da buna işaret etmektedir. Yani net olmayan cümlelerin anlamını, ona şeriatın bütünlüğü içerisinde uygun bir konum bulmak suretiyle netleştirmek, tabiri caizse taşı gedğine koymaktır." (Temel, 2011, s. 178)

Haberî sıfatlar bağlamında ise te'vile dair şöyle bir tanımlamamız mümkündür. Zahiri itibarı ile Allah Teâla hakkında, yaratılışlara mahsus bir takım sıfatların izafe edildiği izlenimi uyandıran, dolayısıyla tenzih anlayışından

uzaklaştırıp teşbih tehlikesine maruz kalmaya sebep olabilecek sözcüklerin, bir delile binaen zahiri manalarından alınıp tenzih anlayışı çerçevesinde ve Kur'an ve sünnetin müsaade ettiği ölçüde muhtemel başka bir manaya nakledilmesidir. Bu nedenle te'vil yöntemi –her ne kadar Selef bilginleri arasında da benimsendiğine dair bir takım veriler olsa da- tenzih anlayışını müdafaa etmek amacıyla daha çok Halef bilginleri ve Kelam âlimleri tarafından benimsenmiş bir yöntemdir. (Süyûtî, 1974, s. 15)

Te'vilin caiz olup olmadığı yönündeki tartışmalar genelde, Âl-i İmran sûresi 7. âyet merkezinde cereyan etmiştir. Zira söz konusu âyet, Kur'an'da yer alan âyetlerin tamamının muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısım olduğunu bildirmekte ve muhkem âyetleri esas almanın gerekliliğini vurguladıktan sonra kalplerinde eğrilik bulunanların muhkemleri bırakıp müteşâbihlerin peşine takıldığını ifade etmektedir. Âyetin devamında ise vakf-ı lazım olarak tarif edilen durağın mevkiine göre anlam değişmektedir. Bu vakfın Allah sözcüğünde olduğunu benimseyenlere göre müteşâbihlerin te'vilini yalnızca Allah bilmektedir. İlimde derinleşenler ise “Biz ona (müteşâbihlere) iman ettik. Tamamı rabbimizin katındandır.” demek suretiyle müteşâbihlerin te'vilini bilmediklerini ikrar ederek teslimiyet göstermektedirler. Vakfın “الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” (ilimde derinleşenler) ibaresinden sonra olduğu görüşünü benimseyenlere göre ise ilimde derinleşen âlimlerin de müteşâbihlerin te'vilini bilmeleri mümkündür.

Şâfi'i mezhebi fakihlerinden olan İbn Burhan (öl. 517/1123) söz konusu tartışmaya dair şöyle demiştir: “Bu ihtilafın menşei, Kur'an'da manasını bilemediğimiz bir şeyin var olup olmadığı yönündeki tartışmadır. Elbette Kur'an'da manasının bilinmediği bir şey yoktur ve ilimde derinleşenler bunları bilmektedir.” (Süyûtî, 1974, s. 16) İbn Dakiki'l-İd ise “Eğer te'vil Arap dilindeki kullanıma yakın olursa inkâr edilmez. Yok, eğer uzak olursa hakkında bir şey söylemez ve Allah'ı noksanlıklardan tenzih etmekle birlikte o sözden murat edilen mana ne ise ona iman ederiz.” (Süyûtî, 1974, s. 16) diyerek itidalli bir tavır sergilemiştir.

Te'vil, bir yönüyle sözün bir karineye binaen hakikî manasından alınıp mecazî manaya nakledilmesidir. Nitekim Gazzâlî de te'vili tanımlarken mecaz ile aralarındaki ilişkiyi vurgulamıştır (Gazzâlî, 1992, s.196). Bu nedenle hadis metinlerinde yer alan haberî sıfatlardaki mecazî ifadeleri araştırırken te'vil yönteminden istifade edeceğimizi belirtmemiz gerekmektedir.

3.3. İspat

Sözlük anlamı itibarıyla “ثَبَّتَ” (sabit oldu) fiilinin if'al babından türeyen ispat, bir şeyi sabitlemek, sağlamca yerleştirmek gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzur, 1993, s. 19) Kavramsal çerçevede ise ispat yöntemi, daha çok ehl-i hadis olarak bilinen ve Hanbelî mezhebine mensup olan bazı âlimlerin, haberî sıfatlardan anlaşılan zahiri manaları, Allah Teâla'ya ait sıfatlar olarak kabul etmek gerektiği yönündeki görüşü ifade etmektedir. Bu yöntemin ispat yöntemi olarak isimlendirilmesi, yöntemi benimseyen âlimlerin haberî sıfatların zahirlerinin Allah Teâla hakkında sabit sıfatlar olduğunu iddia etmeleri sebebiyledir.

İspat yönteminin önde gelen müdafilerinden biri olan İbn Teymiyye, (728/1328) bu yöntemi şu şekilde tarif etmiştir: “Biliriz ki, Allah Teâla'nın bu sıfatlar içerisinde vasfedildiği her ne varsa haktır. İçerisinde sır ya da gizem yoktur. Bilakis anlamı, konuşan kişinin sözünden kastının anlaşılması yönüyle bilinmektedir. Bu durum özellikle de söz konusu şahsın ne dediğini bilenlerin en bilgini olması ve insanları yönlendirmesi, sözünün ne anlama geldiğinin farkında olması, bir şeyi tarif etmesi ve açıklaması yönüyle yaratılmışların en fâsihi olması durumunda geçerlidir.” (İbn Teymiyye, 2002, s. 26) Öğrencisi İbn Kayyım (öl. 751/1350) ise hocasının görüşleri doğrultusunda Allah'ın inmek, gelmek, arşa oturmak, yüzü ve iki eli olmak, neşelenmek, gülmek gibi bir takım sıfatlarla muttasıf olduğunu, bunları te'vil etmenin Allah'ın varlığını inkâr etmek anlamına geldiğini iddia etmiştir. (Cevziyye, 2020, s. 57-58) Her ne kadar İbn Teymiyye ve öğrencisi bu sözlerinin ardından Allah'ı her türlü noksanlıktan ve benzerlikten tenzih ettiklerini ifade etseler de söz konusu görüşleri dolayısıyla hem kendileri hem de temsilcisi konumunda bulundukları ispat yöntemi teşbih ithamına maruz kalmıştır.

Hanbelî mezhebinin önde gelen isimlerinden biri olan İbnü'l Cevzî (öl. 597/1201) teşbih görüşüne reddiye amacıyla kaleme aldığı eserinde, ispat yöntemine şiddetle karşı çıkarak ispat yönteminin teşbihle eş değer olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur: “Ashabımızdan olan ve usûle dair mevzularda uygun olmayan şeylerle konuşan bir takım kimseler gördüm. Bunlar içerisinde özellikle Ebû Abdillâh İbn Hâmid, (öl. 403/1012) arkadaşı Kadı Ebû Ya'la (öl. 458/1066) ve İbnü'z-Zâğûnî (öl. 527/1132) bu hususta kitap tasnif etmeye kendilerini adanmış kimselerdir. Bu kişiler tasnif ettikleri kitaplar dolayısıyla Hanbeli mezhebinin kirlenmişlerdir... Onlar isim ve sıfatlarda zahiri manaları esas almışlar ve bid'at bir isimlendirmeye bunları Allah'ın sıfatları olarak isimlendirmişlerdir. Bu hususta ne naklî ne de aklî bir delilleri yoktur... Bunları Allah Teâla'nın sıfatları olarak ispat ettikten sonra ‘Biz bunları dilin yönlendirmesine hamletmiyor ve örneğin ‘Elinden kasıt nimet ve kudrettir, gelmesinden kasıt iyilik ve lütuftur veya bacağından kasıt şiddetle azap etmesidir.’ demiyoruz. Bunların tamamını bilindik zahiri manalarına hamlediyoruz.’ derler. Oysa bu ifadelerin zahirleri, herkesçe bilinen insanî vasıflardır. Bir şey, eğer imkân varsa hakikatine hamledilir. Hakikatine hamletmeye engel olan bir durum olması halinde ise mecaza hamledilir. Hal buyken teşbih

ithamından teberri eder ve kendilerine izafe edilmesini kabullenmeyerek ‘‘Biz Ehl-i Sünnetiz’’ derler. Oysa sözleri apaçık teşbihtir.’’ (İbnü’l-Cevzî, t.s., s. 6-7).

4. BAZI HADİS-İ ŞERİFLERDEKİ HABERÎ SIFATLARDA YER ALAN MECAZÎ İFADELER

4.1. ‘‘Yüz’’ (Yüz) Sözcüğünün Allah Teâla’ya İzafe Edildiği Hadisler

عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ} قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَعُوذُ بِوَجْهِكَ، قَالَ: {أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكَ} قَالَ: أَعُوذُ بِوَجْهِكَ، {أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ} قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا أَهْوَنُ، أَوْ هَذَا أَيْسَرُ

İmam Buhârî’nin (öl. 256/870) Câbir İbn Abdullah el-Ensârî’den (r.a.) rivayet ettiğine göre H.z. Peygamber (s.a.v.), En’am sûresi 65. âyetin ‘‘O, sizin üzerinizden bir azap göndermeye kadirdir...’’ kısmı indiğinde ‘‘Ondan senin yüzüne sığınırım.’’ demiştir. Sonra ‘‘Veya ayaklarınızın altından (bir azap indirmeye kadirdir)’’ kısmı indiğinde de ‘‘Ondan senin yüzüne sığınırım.’’ demiştir. Âyetin son kısmı olan ‘‘Ya da sizi guruplar halinde birbirinize düşürmeye (kadirdir).’’ ifadesi indiğinde ise ‘‘Bu en kolay olanıdır.’’ buyurmuştur. (Buhârî, 2001, Hadis No:4352)

‘‘Yüz’’ (yüz) sözcüğünün Allah Teâla’ya isnat edildiği bir diğer hadis ise İmam Müslim’in (öl. 261/875) Ebû Musa el-Eşârî’den rivayet ettiği şu hadistir:

قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنَامُ وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ. يَخْفِضُ الْقِسْطَ وَيَرْفَعُهُ. يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ. وَعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ اللَّيْلِ. جَبَابَةُ النَّوْرِ. (وَفِي رَوَايَةِ أَبِي بَكْرٍ: النَّارُ) لَوْ كُتِفَتْ لِأَحْرَقَتْ سُبْحَاتُ وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ"

‘‘Allah Resulü (s.a.v.) aramızda ayağı kalkıp şu beş cümleyi söyledi: ‘‘Allah Teâla uyumaz, uyuması da gerekmez. Ölçüyü indirir ve kaldırır. Ona, gece işlenen amel gündüz işlenenden, gündüz işlenen de gece işlenenden daha önce yükseltilir. Onun hicabı nurdur. (Bir başka rivayete göre ise ateştir.) Eğer onu açarsa yüzünün celâli ve nuru nazarının ulaştığı bütün mahlûkatı yakar.’’ (Müslim, 1955, Hadis No:179)

Mustafa Dîbe’l-Bugâ, ‘‘أَعُوذُ بِوَجْهِكَ’’ (Ondan senin yüzüne sığınırım.) cümlesinin şerhi sadedinde şöyle demiştir: ‘‘Senden beni korumanı diler ve sana iltica ederim.’’ (Buhârî, 2001, c. IV, s.1694) İmam Müslim’den naklen aktardığımız hadiste geçen söz konusu ifadeleri ise Muhammed Fuâd Abdü’l-Bâkî, (öl.1968) şöyle şerh eder: ‘‘Hakikatte hicap, sınırlı cisimler için mümkündür. Allah Teâla ise cisim olmaktan ve sınırları bulunmaktan münezzehtir. Buradaki hicap sözcüğünden kasıt Allah Teâla’nın görülmesini engelleyen bir engeldir. Bu engelin nur veya nâr olarak isimlendirilmesi, ışıltılarından ötürü idraki engellemeleri sebebiyledir. Yüz sözcüğünden kasıt ise zâtın kendisidir...’’ (Müslim, 1955, c. I, s.161)

Bilindiği üzere yüz, insanlara ait bir organ ismidir. Bu nedenle hadis-i şeriflerdeki ‘‘Yüz’’ (yüz) sözcüğünün Allah Teâla için kullanılmasında öncelikle istiâre-i mekniyye sanatı vardır. Zira Allah Teâla’nın zâtı insan bedenine benzetilmiş, fakat müşebbehün-bih olan insan bedeni zikredilmemiştir. Ayrıca her iki hadiste de alâkası cüziyyet olan mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü cüz olan ‘‘Yüz’’ (yüz) zikredilmiş, küll olan zât kastedilmiştir. Mühakkiklerin hadisleri şerh etme sadedinde ortaya koydukları ifadeler de iddiamızı destekler niteliktedir.

Hadislerdeki mecazî kullanımlara delâlet eden karîne ise öncelikle karîne-i akliyyedir. Zira akıl, Allah Teâla’nın yaratılmış varlıklara ait bir takım arızî niteliklere sahip olmasını imkânsız görür. Ayrıca hadislerde karîne-i lafziyye de mevcuttur. Çünkü her iki hadiste de yüz, sığınma merci olarak zikredilmiştir. Hâlbuki yüz, kendisine sığınılacak bir varlık değildir. Asıl sığınılacak merci, güç ve kudret sahibi olan dolayısıyla sığınma ihtiyacına karşılık verebilecek niteliklere haiz olan zâtın bizatihi kendisidir.

4.2. ‘‘El’’ (El) Sözcüğünün Allah Teâla’ya İzafe Edildiği Hadisler

İmam Müslim’in rivayet ettiği şu hadisi şerifte ‘‘Yemin’’ (el) ve ‘‘Yemin’’ (sağ el) sözcükleri Allah Teâla’ya izafeten kullanılmıştır: ‘‘Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُقْسِطِينَ، عِنْدَ اللَّهِ، عَلَى مَنَابَرٍ مِنْ نُورٍ. عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ عَزَّ وَجَلَّ. وَكَلَّمْنَا يَدَيْهِ يَمِينٌ؛ الَّذِينَ يَغْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلُوا

‘‘Adil olanlar –ki onlar hükümleri altında olanlara, ailelerine ve sorumluluklarını taşıdıkları kişilere karşı adil davrananlardır- Allah Teâla’nın indinde, Rahman’ın sağ elinden taraf nurdan bir minber üzerindedirler. Onun her iki eli de sağdır.’’ (Müslim, 1955, Hadis No:1827)

İmam Nevevî bu hadisin şerhi sadedinde şöyle demiştir: ‘‘...Bu hususta benimsenen ikinci görüş ise –ki Kelam âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir- bu türden ifadelerin Allah Teâla’nın şanına yaraşır bir şekilde te’vil edilmesidir. Bu minvalde Kâdî İyâz (öl. 544/1149) şöyle demiştir: ‘‘Rahmân’ın sağ elinin yanında olmaktan kasıt, güzel bir halde ve yüksek bir makamda olmaktır. Nitekim İbn Arefe şöyle demiştir: ‘‘Eğer bir kişi başka birine övülen bir cihetten geliyorsa onun, karşısındakinin sağ eli yönünden geldiği söylenir.’’ Araplar övülen işleri ve iyilikleri sağ ele, zıddı olan işleri ise sol ele nispet ederler. Ayrıca ‘‘Yemin’’ (sağ el) sözcüğünün ‘‘Yemin’’ (bereket) sözcüğünden türediği de

söylenmiştir.’ Ayrıca H.z. Peygamber’in (s.a.v.) ‘Onun her iki eli de sağ eldir.’ sözü, sağ elden kastın organ olmadığını vurgulamaktadır. Allah Teâla bu tür niteliklerden münezzehtir. Zira onun bir organının olması imkânsızdır.”(Nevevî, 1972, c. XII, s. 212)

Zâhirî mezhebinin önde gelen isimlerinden olan İbn Hazm (öl. 456/1064) ise hadiste geçen “كَلَّمَا يَدَيْهِ يَمِينٌ” (Onun her iki eli de sağ eldir.) ifadesine dair şöyle der: “Yani Allah Teâla’dan gelen bütün nimetler en üstün ve kusursuz olan nimetlerdir.”

Buraya kadar aktardıklarımız ışığında söz konusu hadiste yer alan “يَمِينٌ” (sağ el) ve “يَدَيْنِ” (iki el) ibarelerinden kastın, Allah Teâla’nın adalet sahiplerine bahşedeceği nimetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum söz konusu ibarelerde alâkası âliyyet olan mecaz-ı mürsel sanatının kullanıldığını göstermektedir. Zira hadiste, iyilik ve ihsanın kendisiyle yapıldığı organ olan el sözcüğü zikredilmiş fakat iyilik ve ihsanın bizzat kendisi kastedilmiştir.

Hadis-i şerifte yer alan bir diğer mecaz türü de istiâre-i tasrihiyye sanatıdır. Zira bilindiği üzere hükümdarlar, makamsal anlamda kendilerine en yakın gördükleri kişileri sağ ellerinden taraf bir mevkiye yerleştirirler. Hadis-i şerifte de Allah katında üstün bir makamda olma hali, bir hükümdarın sağ eli yönünde olma durumuna benzetilmiş ve bu durum müşebbehün-bih olan “sağ el” sözcüğü kullanılarak ifade edilmiştir.

Her iki sözcüğün de mecazen kullanıldığını gösteren karîne, öncelikle karîne-i akliyyedir. Zira akıl, Allah Teâla’ya bir organ veya uzuv izafe edilmesini imkânsız görmektedir. Ayrıca hadis-i şerifin bağlamı da karîne-i lafziyye olarak söz konusu sözcüklerin mecaz anlamda kullanıldığını işaret etmektedir. Nitekim hadis-i şerifte adalet sahiplerine verilecek olan nimetlerden bahsedilmektedir.

Yine İmam Müslim’in rivayet ettiği şu hadis-i şerifte “يَدِ الْيُمْنَى” (sağ el) ve “شِمَالٌ” (sol el) sözcüğü ile birlikte Allah’a izafe edilerek kullanılmıştır:

يَطْوِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ السَّمَاوَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَأْخُذُهَا بِيَدِهِ الْيُمْنَى ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ الْجَبَّارُونَ؟ أَيْنَ الْمُتَكَبِّرُونَ؟ أَيْنَ الْمُنْكَبِرُونَ؟ أَيْنَ الْمُتَكَبِّرُونَ؟

“Allah Teâla kıyamet gününde gökleri dürer, sonra sağ eline alır ve şöyle der: ‘Melik olan benim. Nerede o zalimler, nerede o kibirlenenler?’” Sonra da yerleri dürer ve sol eline alır, ardından tekrar şöyle der: ‘Melik olan benim. Nerede o zalimler, nerede o kibirlenenler?’” (Müslim, 1955, Hadis No:2788)

İmam Nevevî bu hadis-i şerifte geçen “يَدِ الْيُمْنَى” (sağ el) ve “شِمَالٌ” (sol el) sözcüklerinin şerhi sadedinde şöyle der: “İki elin Allah Teâla’ya isnat edilmesi kudret olarak açıklanmıştır. Fiillerimiz iki elimizden sadır oluşu için kudret, bu sözcükle isimlendirilmiş ve mananın nefislerde daha açık ve sağlam bir biçimde yerleşmesi için bizlere anlayabileceğimiz şekilde hitap edilmiştir. H.z. Peygamber’in (s.a.v.) sağ el ve sol el sözcüklerini zikretmesi ise verilen misalin tam anlamıyla oturması içindir. Çünkü biz sağ el ile değer verdiğimiz şeyleri, sol el ile ise bunun dışındakileri tutarız. Ayrıca bizim nezdimizde sağ el, sol elin gücünün yetmediği şeylere güç yetirebilmektedir. Bilindiği üzere gökler yeryüzünden daha büyüktür. H.z. Peygamber (s.a.v.) de istiaredeki yakınlığı daha belirgin hale getirmek için gökleri sağ ele, yerleri ise sol ele izafe etmiştir.” (Nevevî, 1972, c. XVII, s. 132)

El sözcüğünün kudret anlamında kullanılmasında öncelikle alâkası âliyyet olan mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü insanlar, güç gerektiren işleri elleri vasıtasıyla yapmaktadırlar. Bu nedenle gücün, kendisi vasıtasıyla ortaya çıktığı organ olan el sözcüğüyle isimlendirilmesi adet haline gelmiştir. Türkçede yaygın olarak kullanılan “elden ayaktan düşmek” deyiminde de bu durumu gözlemlemek mümkündür. Yukarıda aktardığımız hadis-i şerifte de öncelikle mecaz-ı mürsel yoluyla el sözcüğü kudret anlamında kullanılmış, daha sonra Nevevî’nin de ifade ettiği üzere istiâre yoluyla Allah Teâla’ya isnat edilmiştir. Söz konusu sözcüklerin mecazen kullanıldığını işaret eden lafzî karîne, hadis-i şerifin devamında gelen ‘Melik olan benim. Nerede o zalimler, nerede o kibirlenenler?’ ifadesidir. Çünkü bu ifade, hadisin bağlamının Allah’ın kudreti olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aklî karîne ise, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Allah Teâla için organ, uzuv gibi mahlûkata ait bir takım niteliklerin kullanılmasının aklen mümkün olmamasıdır.

4.3. “قَدَمٌ” (Ayak) Sözcüğünün Allah Teâla’ya İzafe Edildiği Hadisler

İmam Buhârî’nin birbirine yakın manalarla aktardığı şu hadis-i şeriflerde “قَدَمٌ” (ayak) sözcüğü, Allah Teâla’ya izafe edilerek kullanılmıştır:

يَقَالُ لِحَبْنَمَ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا، فَيَقُولُ: قَطُّ قَطُّ

“Cehenneme ‘doldun mu?’ diye sorulur, ‘daha fazla yok mu?’ diye cevap verir. İşte o vakit Rab Tebâreke ve Teâla ayağını üzerine koyar ve cehennem ‘yetti, yetti’ der.” (Buhârî, 2001, Hadis No:4568)

لَا تَزَالُ جَهَنَّمُ تُقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ رَبُّ الْعِزَّةِ فِيهَا قَدَمَهُ فَقُولُ قَطُّ وَعِزَّتِكَ وَيُرَوِّى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ

‘‘Cehennem, ‘daha fazla yok mu?’ demeye devam eder. Nihayetinde izzetin Rabbi Tebâreke ve Teâla ayağını içerisine koyar, işte o vakit ‘izzetine yemin olsun ki yetti, yetti’ der. Ardından bir kısmı diğer bir kısmına dürülür.’’ (Buhârî, 2001, Hadis No:6284)

لَا يَزَالُ يُلْقِي فِيهَا وَتَقُولُ: هَلْ مِنْ مَزِيدٍ، حَتَّى يَضَعَ فِيهَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَدَمَهُ، فَيُرَوِّى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، ثُمَّ تَقُولُ: قَدْ، قَدْ، بَعِزَّتِكَ وَكَرَمِكَ

‘‘Âlemlerin Rabbi ayağını içerisine koyana kadar cehennem ‘daha fazla yok mu?’ demeye ve (günahkârlar) cehenneme atılmaya demeye devam eder. Bundan sonra ise cehennemin bir kısmı diğer bir kısmına çekilir, sonra da ‘izzetine ve keremine yemin ederim ki yetti, yetti’ der.’’ (Buhârî, 2001, Hadis No:6949)

Ebû Süleyman el-Hattâbî (öl. 388/998), bu hadislerde geçen ‘‘قدم’’ (ayak) sözcüğüne dair şöyle demiştir: ‘‘Bu isimler, kendileriyle bazı manalar ispat edilmek istenen fakat hakikat yoluyla zahirlerinin bu manalardan bir paya sahip olmadığı misallerdir. Ayağın cehennemin üzerine konulması ifadesiyle bir çeşit azarlama ve teskin etme manaları kastedilmiştir. Örneğin bir kişi ortadan kaldırmak ve geçersiz kılmak istediği bir şey için ‘onu ayaklarımın altına aldım.’ der. H.z. Peygamber (s.a.v.) de ‘Dikkat edin! Hacılara su ikram etmek ve Kâbe’yi korumak hariç bütün cahiliye adetleri ayaklarımın altındadır.’ sözüyle bu adetleri ortadan kaldırdığını ve geçersiz kıldığını bildirmek istemiştir.’’ (Beyhakî, 1993, c.II. s. 190)

Bilindiği üzere bir varlığın hakiki anlamda ayakların altında olması insanlarda o varlığa karşı bir üstünlük ve hâkimiyet hissi uyandırmakta, varlığın kendisinin ise hakir ve zayıf olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Bu nedendir ki hakiki anlamda ayakların altına alınması mümkün olmayan varlıklar için insanlar, hâkimiyetlerini ifade etmek ve o varlığın zilletini ortaya koymak için mecazen ‘‘ayaklarımın altında’’ ifadesini kullanmışlardır. Bu kullanımda açık bir istiâre vardır. Zira hakikaten ayakların altına alınması mümkün olmayan bir varlık ayakların altındaki bir varlığa benzetilmekte fakat sadece ilki, yani müşebbehün-bih, zikredilmektedir.

Yukarıdaki hadis-i şeriflerde de benzer bir kullanım görmektedir. Zira Allah Teâla’nın cehennemi kontrol altına alması ve üzerinde hâkimiyet kurması, bir insanın kendisinden daha güçsüz bir varlığı ayaklarının altına alması suretiyle ortaya çıkan hâkimiyet kurma ve kontrol altına alma durumuna benzetilmiş ve bu durum müşebbehün-bih olan ‘‘قدم’’ (ayak) sözcüğü kullanılarak ifade edilmiştir. O halde bu hadis-i şeriflerde istiâre-i tasrihiye sanatının icra edildiğini söylememiz gerekmektedir. Beyhakî’den naklen aktardığımız görüş de bu tespiti destekler niteliktedir.

Hadis-i şeriflerdeki ‘‘قدم’’ (ayak) sözcüğünün mecazen kullanıldığına delalet eden lafzî kârîne, cehennemin nihayetinde Allah’ın izzetine yemin ederek ve ‘‘yetti, yetti’’ diyerek Allah’ın hâkimiyetini kabul ettiğinin ifade edilmesidir. Esasen hadis-i şeriflerin siyak ve sibakı haddizatında, Allah için bir organ ispat etmek bir tarafa cehennemin içerisine gireceklere karşı duyduğu iştiağı ve buna karşın Allah’ın cehennem üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyeti ifade etmektedir. Karîne-i akliyye ise ayak gibi yaratılmışlara mahsus olan bir takım nakıs özelliklerin Allah için de var olduğunu düşünmenin aklen imkânsız olmasıdır.

4.4. Allah Teâla’ya Mekân Veya Hareket Mefhumlarının İzafe Edildiği Hadis-i Şerifler

İmam Buhârî ve İmam Müslim’in rivayet ettiği şu hadis-i şerifte Allah Teâla’nın dünya semasına indiği ifade edilmektedir:

يُنْزِلُ رَبَّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، حِينَ يَنْقُى ثَلَاثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ، يَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ

‘‘Rabbimiz Tebâreke ve Teâla gecenin son üçte birlik kısmında dünya semasına iner ve şöyle der: ‘Yok mu bana dua eden, ona icabet edeyim. Yok mu benden bir şey isteyen, ona vereyim. Yok mu benden af isteyen, onu af edeyim.’’ (Buhârî, 2001, Hadis No:758)

Hadîs-i şerifte iki husus dikkat çekmektedir. Öncelikle Allah Teâla’nın semaya indiğinin ifade edilmesi sebebiyle Allah’ın hareket ettiği izlenimi oluşmaktadır. İkinci husus ise hadisin içeriğinin, Allah’ın dünya semasına indiği, dolayısıyla bir mekânda karar kıldığı izlenimi uyandırmasıdır. Hâlbuki gerek hareket etmek gerekse bir mekânda karar kılmak yaratılmışlara mahsus niteliklerdir ve bunları Allah Teâla’ya izafe etmek tenzih akidesi açısından mümkün değildir. Bu nedenle İmam Nevevî’nin hadisi şerh etme sadedinde ortaya koyduğu görüş son derece önemlidir.

Nevevî, bu hadisin sıfat hadislerinden olduğunu belirttikten sonra bu türden hadislerle karşı İslam uleması içerisinde benimsenen iki farklı yaklaşım olduğunu ifade eder. Bu yaklaşımların ilki, Allah Teâla’yı hareket etmek, bir mekândan diğerine intikal etmek gibi mahlûkata ait özelliklerden tenzih etmek ve hadislerin zahiri manalarının murat edilmediğini itikat edinmekle birlikte hadislerde geçen müteşâbih sözcüklerin manasını Allah’a havale etmektir. Selef bilginlerinin ekseriyeti ve bir kısım Kelam uleması bu yaklaşımı benimsemiştir. İkinci yaklaşım ise

Kelamcılarının çoğunluğu ile İmam Mâlik (öl. 179/779) ve el-Evzâi (öl. 157/774) gibi bazı selef bilginlerinin benimsediği te'vil yaklaşımıdır. (Nevevî, 1972, c.VI, s. 36) Nevevî söz konusu hadisin te'viline dair şunları kaydeder:

“Onlar bu hadisi iki şekilde te'vil etmiştir. İlki hadisin manasının, Allah'ın rahmetinin, emrinin ve meleklerin inmesi şeklinde te'vil edilmesidir ki bu İmam Malik ve diğerlerinin te'vilidir. Bu, bir işi sultanın emri altındaki kişiler yaptığı halde emri veren sultan olduğu için “Sultan şöyle yaptı” demek gibidir. İkinci te'vil ise hadiste istiâre sanatının kullanıldığı kabulüne dayanır ve anlamı, dua edenlere icabet etmek ve lütufta bulunmak manalarına hamledilir.” (Nevevî, 1972, c.VI, s. 37)

Nevevî'nin aktardığı ilk te'vili esas aldığımız takdirde hadis-i şerifte alâkası sebebiyyet olan mecaz-ı aklî vardır. Çünkü Allah'ın, rahmetinin veya meleklerin inmesi bu lütufların kaynağı ve müsebbibi olan Allah'ın inmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bir diğer deyişle rahmetin ve meleklerin inmesi Allah'ın emri neticesinde gerçekleştiği için inme fiil, fâil yerine müsebbibe isnat edilmiştir. Ayrıca hadiste mecaz-ı mürselin bir çeşidi olan hazif mecazının olduğu da söylenebilir. Zira “Rabbimizin emri, rahmeti veya melekleri iner” şeklindeki cümlede bu üç sözcüğün hafifletildiğini ve ihtisar yapılarak meramın “Rabbimiz iner” şeklinde ifade edildiğini söylememiz de mümkündür.

İkinci te'vilin ise hadis-i şerifte istiâre sanatının kullanıldığı kabulüne dayandığını bizzat İmam Nevevî ifade etmektedir. Bizce buradaki istiâre, istiâre-i tasrihiyye sanattır. Zira Allah Teâla'nın kuluna lütufta bulunması veya duasını kabul etmesi, hükümdarın halktan birisine ihsanda bulunurken ya da isteğini yerine getirirken fazladan bir lütf olarak tahtından inmesi ve o kimseye doğru yönelmesi durumuna benzetilmiş ve bu durum müşebbehün-bih konumundaki “يَنْزِلُ” (iner) sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Hadis-i şerifteki “يَنْزِلُ رَبَّنَا” (Rabbimiz iner) ifadesinde mecazî bir kullanım olduğunu gösteren karîne, öncelikle karîne-i akliyyedir. Çünkü Nevevî'nin de işaret ettiği üzere Allah'ın bir mekândan diğerine intikal ettiğini ya da bir mekânda karar kıldığını düşünmek aklen mümkün değildir. Ayrıca hadis-i şerifin devamında, dua edenlerin dualarının kabul edileceğinin ifade edilmesi de karîne-i lafziyye yoluyla söz konusu ifadede mecaz olduğuna işaret etmektedir. Zira hadisin bağlamı, H.z. Peygamber'in (s.a.v.) bu sözü Allah'ın hareket ettiğini ifade etmek için değil, gecenin son üçte birlik kısmının duaların kabulü açısından daha faziletli olduğunu ifade etmek için sarf ettiğine işaret etmektedir.

Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği şu hadis-i kutside de zahiri itibarıyla Allah Teâla'ya hareket izafe edilmiştir:

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ إِذَا دَعَّرَنِي فَإِنْ دَعَّرَنِي فِي نَفْسِهِ دَعَّرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ دَعَّرَنِي فِي مَلَأِ دَعَّرْتُهُ فِي مَلَأِ خَيْرٍ مِنْهُمْ وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَتَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي بِمَشْيِ أَتَيْتُهُ هَرُولًا

“Allah Teâla şöyle buyurur: Ben kulumun hakkımda edindiği zannı üzereyim. Beni zikrettiğinde onunla beraberim. Şayet beni içinden gizlice zikrederse ben de onu gizlice zikrederim. Bir topluluk içerisinde zikrederse ben de onu zikrettiğinden daha hayırlı bir topluluk içerisinde zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.” (Buhârî, 2001, Hadis No:6970; Müslim, 1955, Hadis No:2675)

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), hadisi şerifin şerhi sadedinde Sahih-i Buhârî şârihi İbn Battal'ın (öl. 449/1507) şöyle dediğini nakleder: “Allah Teâla kendisini kuluna yaklaşmakla, kulu da kendisine yaklaşmak, gelmek ve koşmak gibi niteliklerle vasfetmiştir. Bunların tamamı hakikate ve mecaza muhtemeldir. Fakat hakikî manasına hamletmek, mesafe kat etmek ve cisimlerin yakınlaşması gibi nitelikleri gerekli kılmaktadır ki bu Allah Teâla için muhaldir. Hakikate hamletmek imkansız olduğuna göre Arap dilindeki şöhreti nedeniyle mecaza hamletmek gerekmektedir. O halde kulun Allah'a bir karış veya arşın yakınlaşması, gelmesi ya da yürütmesi, Allah'a itaat etmesi ve farz ve nafil ibadetleri eda etmesi suretiyle yakınlaşması anlamındadır. Allah Teâla'nın kuluna yaklaşması, gelmesi veya yürütmesi ise kula, itaatinden ötürü sevap vermesi ve rahmetine yakınlaştırması anlamındadır. “Ona koşarak gelirim” sözü ise “kula sevabım hızlıca gelir” anlamındadır.” (Askalânî, 1959, c. XIII, s. 513)

İbn Battal, yukarıda da görüldüğü üzere bu hadisteki ifadelerin mecazî ifadeler olduğunu açıkça belirtmiş, karîne olarak ise aklen bu türden niteliklerin Allah için tasavvurunun muhal olmasını göstermiştir. İbn Battal'ın bu görüşüne katılmakla birlikte buradaki mecazın istiâre-i tasrihiyye olduğu kanaatindeyiz. Zira kulun Allah Teâla'ya ibadet ve itaat etmesi suretiyle manevi olarak yakınlaşması, iki cismin maddi surette yakınlaşmasına benzetilmiş ve bu durum müşebbehün-bih konumundaki yaklaşmak, yürümek ve koşmak gibi sözcükler ile ifade edilmiştir.

4.5. “الضحك” (Gülmek), “العجب” (Hayret Etmek), “الإستحياء” (Haya Etmek) Gibi Niteliklerin Allah Teâla'ya İzafe Edildiği Hadisler

Bazı hadis-i şeriflerde gülmek, hayret etmek, hayâ etmek, tereddüt etmek gibi insanlara ait özellikler Allah Teâla'ya izafe edilerek kullanılmıştır. Bunların ilki Buhârî'nin rivayet ettiği ve cehennemden son çıkacak olan kişinin ahvalinin anlatıldığı hadis-i şerifteki şu ifadelerde geçmektedir:

فَلَا يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ اللَّهُ مِنْهُ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ قَالَ لَهُ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ

“(O kişi) Allah Teâla gülene kadar dua etmeye devam eder. Allah Teâla güldüğü vakit ise ona ‘cennete gir!’ der.” (Buhârî, 2001, Hadis No:7000)

İbn Hacer, Beyzâvî’nin (öl. 685/1286) söz konusu rivayete dair şöyle dediğini nakleder: “Gülmek fiili, razı olmak anlamında Allah Teâla’ya mecazen isnat edilmiştir.” (Askalânî, 1959, c. XI, s. 444) Beyhakî ise “الضحك” (gülmek) fiilinin hakikî manada Allah Teâla’ya isnat edilemeyeceğini ifade ettikten sonra bu sözcüğün rıza anlamına geldiğini ifade eder. (el-Beyhakî, 1993, c.II, s.401)

Hadis-i şerifin şerhi sadedinde aktardıklarımız ışığında söz konusu sözcüğün, alâkası mülâzemet olan mecaz-ı mürsel türünde bir kullanıma sahip olduğunu söylememiz gerekmektedir. Zira razı olmak ve rahmet etmek, gülmek fiilinin levâzımları arasındadır. Bir diğer deyişle hadis-i şerifte melzûm olan gülmek fiili zikredilmiş, lâzımı olan razı olmak veya rahmet etmek fiilleri kastedilmiştir.

“(gülmek)” fiilinin kullanımında mecaz olduğuna işaret eden karîne, öncelikle karîne-i akliyyedir. Ayrıca hadis-i şerifin devamında zikredilen “ادْخُلِ الْجَنَّةَ” (cennete gir!) ifadesi, karîne-i lafziyye tarikiyle söz konusu ifadenin mecazen kullanıldığına işaret etmektedir.

Müslim’in rivayet ettiği şu hadis-i şerifte ise “العجب” (hayret etmek) fiili Allah Teâla’ya isnat edilmiştir:

عَجِبَ اللَّهُ مِنْ صَنِيعِكُمْ بِصَنِيعِكُمَا اللَّيْلَةَ

“Allah Teâla, sizin gece yaptığınız işten dolayı hayret etmiştir.” (Müslim, 1955, Hadis No:2054)

Nevevî bu hadisin şerhine dair şunları aktarır: “el-Kâdî (öl. 544/1149) şöyle demiştir: “العجب” (hayret etmek) sözcüğüyle kastedilen mana Allah’ın rızasıdır. Ayrıca kasıt, şaşırması da olabilir. Şöyle ki H.z. Peygamber (s.a.v.) fiili, yapılan işi teşrif etme kastıyla Allah’a izafe etmiştir.” (Nevevî, 1972, c.XIV, s.13)

Nevevî’nin aktardıklarına göre hadis-i şerifte alâkası mülâzemet olan mecaz-ı mürsel vardır. Zira rıza, hayret etmenin levâzımındandır. Şöyle ki güzel bir iş karşısında hayretini izhar eden bir kişi aynı zamanda o işten razı olduğunu da göstermiş olur. O halde hadis-i şerifte melzum olan hayret etme fiili zikredilmiş, lazımı olan razı olma durumu kastedilmiştir. “العجب” (hayret etmek) ifadesinin mecazen kullanıldığını gösteren karîne ise hem akli hem de lafzidir. Akli karîne, hayret etme fiilinin Allah Teâla’ya isnadının aklen mümkün olmamasıdır. Lafzî karîne ise hadis-i şerifin devamında zikredilen “مِنْ صَنِيعِكُمْ بِصَنِيعِكُمَا اللَّيْلَةَ” (misafirinize gece yaptığınız işten...) ibaresidir. Çünkü bu ibare, hadis-i şerifin bağlamının yapılan işe karşı Allah’ın rızasını ifade etmek olduğuna işaret etmektedir.

Buhârî ve Müslim’in yakın lafızlarla naklettiği ve H.z. Peygamber (s.a.v.) içerisindeyken mescidi nebeviye gelen üç kişinin durumunu aktaran şu hadis-i şerifte “الاستحياء” (haya etmek) fiili, Allah Teâla’ya isnat edilerek kullanılmıştır:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ

“Size şu üç kişinin durumunu haber edeyim mi? İlki Allah’a sığınmış, Allah da onu sığındırmıştır. Diğeri Allah’tan hayâ etmiş, Allah da ondan hayâ etmiştir. Sonuncusu ise yüz çevirmiş, Allah da ondan yüz çevirmiştir.” (Buhârî, 2001, Hadis No:66; Müslim, 1955, Hadis No:2176)

Nevevî, hadis-i şerifin şerhi sadedinde şöyle demiştir: “Yani ikinci kişi, Allah’tan, resulünden ve hâzirundan hayâ ettiği için mescitte safları aşmamış, izdihama sebep olmamış veya üçüncünün yaptığı gibi dönüp gitmemiştir. Bu nedenle Allah da ondan hayâ etmiş yani ona rahmetiyle muamele etmiş, günahlarından ötürü cezalandırmak yerine onu affetmiştir. Ya da onu sevapla mükâfatlandırmıştır.” (Nevevî, 1972, c.XIV, s. 159) İbn Hacer de söz konusu ibareyi Allah’ın rahmet etmesi ve cezalandırmaması şeklinde te’vil etmiştir. (Askalânî, 1959, c. I, s. 157)

Hadis-i şerifin şerhine dair aktardıklarımıza göre, “فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ” (Allah da ondan haya etti.) ibaresinde alâkası mülâzemet olan mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü rahmet etmek ve iyiliğin karşılığını vermek hayâ etmenin levâzımındandır.

Hadis-i şerifte yer alan bir diğer mecazî kullanım ise “فَأَعْرَضَ اللَّهُ” (Allah da ondan yüz çevirdi.) ifadesinde yer almaktadır. Zira Allah Teâla’nın kendisinden yüz çeviren kulunun bu fiiline karşılık olarak rahmetinden yoksun bırakması ve azap etmesi, yüz çevirmek şeklinde ifade edilmiştir. O halde buradaki mecaz, istiâre-i tasrihiyye olmalıdır. Zira Allah’ın kulunu rahmetinden yoksun bırakması bir kimsenin kendisini öfkeleniren bir kişiden yüz çevirmesi durumuna benzetilmiş ve bu durum müşebbehün-bih konumundaki “أَعْرَضَ” (yüz çevirdi) sözcüğüyle ifade edilmiştir.

Mecaza işaret edin karîne ise her iki mecaz türünde de karîne-i akliyyedir. Zira hakikî anlamda Allah Teâla’nın haya ettiğini veya yüz çevirdiğini düşünmek aklen mümkün değildir.

5. SONUÇ

Bazı hadis-i şeriflerde yer alan haberî sıfatlardaki mecazî ifadeleri incelemek amacıyla kaleme aldığımız bu makalede netice itibarıyla şu sonuçları elde ettik:

1. "وجه" (yüz) sözcüğünün Allah Teâla'ya izafe edilerek kullanıldığı hadis-i şerifte istiâre-i mekniyye ve alâkası cüzîyyet olan mecaz-ı mürsel vardır. Bu nedenle hadis-i şerifteki "وجه" (yüz) sözcüğünü zat olarak anlamak gerekmektedir.
2. "يد" (el) ve "يمين" (sağ el) sözcüklerinin Allah Teâla'ya izafe edilerek zikredildiği hadis-i şeriflerde alâkası âliyyet olan mecaz-ı mürsel ve istiâre-i tasrihiyye vardır. Bu nedenle ilk hadis-i şerifte yer alan "يد" (el) sözcüğünün iyilik ve ihsan, "يمين" (sağ el) sözcüğünü ise yüksek makam ve derece şeklinde anlamak daha doğrudur. İkinci hadis-i şerifte yer alan "يد اليمين" (sağ el) ve "شمال" (sol el) sözcüklerini ise kudret olarak anlamak gerekmektedir.
3. "قدم" (ayak) sözcüğünün Allah Teâla'ya izafeten kullanıldığı hadis-i şeriflerde istiâre-i tasrihiyye sanatı yer almıştır. Bu nedenle hadislerde yer alan "قدم" (ayak) sözcüğünü hâkimiyet kurmak şeklinde anlamak gerekmektedir.
4. Allah Teâla'nın dünya semasına nüzul ettiğinin ifade edildiği hadis-i şerifte alâkası sebebiyyet olan mecaz-ı mürsel veya hazif mecazı kabilinden bir kullanım vardır. Her iki durumda da hadisleri Allah'ın emrinin, rahmetinin veya meleklerin inmesi şeklinde anlamak gerekmektedir. Ayrıca hadis-i şerifte istiâre-i tasrihiyye sanatının yer aldığı da söylenebilir. Bu durumda ise Allah Teâla'nın semaya nüzulünü kullarına lütuf ve ihsanda bulunmak şeklinde anlamak gerekmektedir.
5. Allah Teâla'ya yaklaşmak, yürümek, koşmak gibi fiillerin isnat edildiği hadis-i şerifte istiâre-i tasrihiyye sanatı vardır. Bu nedenle söz konusu ifadeleri Allah Teâla'nın kuluna yüksek dereceler ve mükâfatlar bahşetmesi nedeniyle kulun Allah Teâla katındaki makbuliyetinin artması şeklinde anlamak gerekmektedir.
6. Allah Teâla'ya; gülmek, hayret etmek, hayâ etmek gibi fiillerin isnat edildiği hadis-i şeriflerde, alâkası mülâzemet olan mecaz-ı mürsel vardır. Bu nedenle söz konusu ifadeleri Allah'ın razı olması, rahmet etmesi, mükâfatlandırması veya affetmesi şeklinde anlamak gerekmektedir.
7. "أعرض" (yüz çevirdi) fiilinin Allah Teâla'ya isnat edilerek kullanıldığı hadis-i şerifte, istiâre-i tasrihiyye sanatı vardır. Bu nedenle söz konusu fiili, Allah'ın rahmetinden mahrum bırakması ve azap etmesi şeklinde anlamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Boleli, N. (2019). *Belagat, İfav, İstanbul*.
2. Buhârî, M. (2001). *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut.
3. Bulut, A. (2019). *Belagat, İfav, İstanbul*.
4. Askalânî, İ. (1959). *Fethü'l-Bârî Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
5. Beyhakî, E. (1993). *El-Esmâ ve's-Sıfât*, Mektebetü's-Sevâdi, Cidde.
6. Carim, A., & Emin, M. (2018). *El-Belagatul Vadiha*, Müessesetü'r-Risaleti Nâşirûn, Dimeşk.
7. Cevziyye, E. (2020). *Es-Savâiku'l-Mürsele*, Dâru İbn Hazm, Beyrut.
8. Gazzâlî, E. (1993). *El-Müstasfâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
9. Gazzâlî, E. (2017). *İlcâmü'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm*, Merkezü Dâri'l-Minhâc Li'd-Dirâsât, Beyrut.
10. Kazvînî, H. (2014). *El-İzah fî Ulumil Belaga*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut.
11. Nevevî, Y. (1972). *El-Minhâc Şerhü Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
12. Müslim, E. (1955). *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
13. Süyûtî, C. (1974). *El-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Beyrut.
14. Teftâzânî, S. (2019). *Muhtasarü'l Meani*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk.
15. İbn Manzûr, C. (1993). *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut.
16. İbn Teymiyye, T. (2003). *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Dâru Edvâi's-Selef, Riyad.
17. İbnü'l-Cevzî, C. (t.s.). *Def'ü Şühbeti't-Teşbih*, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü Li't-Turâs, Kâhire.
18. Temel, Y. (2011). *Muhkem, Müteşâbih Ve Te'vil*, Bilimname, 2011(2): 177-196.
19. Yurdagür, M. (1983). *Haberi Sıfatları Anlamada Metod*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1):133-158.